

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА

**на тему: ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ СТАНОВЛЕННЯ Я-КОНЦЕПЦІЇ
ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Виконала: студентка ІV курсу, групи 6.0539-1
спеціальності 053– Психологія

освітня програма: Психологія

Мартиненко Олеся Сергіївна

Керівник: к.філос.н., доцент кафедри педагогіки та
психології освітньої діяльності Іванова Л.С.

Рецензент: д.психол.н., професор кафедри
психології Ткалич М.Г.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти бакалаврський
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

« ____ » _____ 2023 р.

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Мартиненко Олесі Сергіївни

Тема роботи: Психологічні чинники становлення Я-концепції дітей молодшого шкільного віку.

Керівник роботи: к.філос.н., доцент кафедри педагогіки та психології освітньої діяльності Іванова Л.С.

затверджені наказом ЗНУ від «22» 02 2023 року № 341-с

2. Строк подання студентом роботи _____
3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури.
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки: проаналізувати теоретичні підходи, щодо проблеми Я-концепції в психолого-педагогічній літературі; визначити психологічні особливості молодшого шкільного віку; проаналізувати особливості формування Я-концепції у молодшому шкільному віці; визначити характеристику вибірки досліджуваних та методик дослідження; провести аналіз результатів формування Я-концепції дітей молодшого шкільного віку.
5. Перелік графічного матеріалу: 6 таблиць.
6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання Видав	Завдання Прийняв
Вступ	Іванова Л.С, професор		
Розділ 1	Іванова Л.С, професор		
Розділ 2	Іванова Л.С, професор		
Розділ 3	Іванова Л.С, професор		
Висновки	Іванова Л.С, професор		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	лютий-березень 2023 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2023 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень 2023 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	Квітень-травень 2023 р.	Виконано
5	Написання висновків	травень 2022 р.	Виконано
6	Передзахист	травень 2023 р.	Виконано
7	Нормоконтроль	травень 2023 р.	Виконано

Студент _____ О.С. Мартиненко

Керівник роботи _____ Л.С. Іванова

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О. М. Грединарова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота бакалавра: 42 сторінок, 6 таблиць, 46 джерел.

Мета роботи полягає у виявленні, теоретичному обґрунтуванні умов, психологічних чинників формування Я-концепції дітей молодшого шкільного віку.

Об'єкт дослідження – психологічний процес формування Я-концепції в молодшому шкільному віці.

Предмет дослідження – психологічні чинники, які впливають на формування Я-концепції молодших школярів.

В основу дослідження покладено припущення про те, що успішність в навчання є детермінуючим чинником формування позитивної Я-концепції молодших школярів.

Методи дослідження: теоретичні: (аналіз і синтез літератури з обраної проблеми, синтез і узагальнення отриманих результатів); емпіричні (психодіагностичні методики для дослідження показників Я-концепції (самооцінка, самоефективність, само презентація) дітей молодшого шкільного віку).

Наукова новизна дослідження полягають у тому, що:

- обґрунтовано та досліджено психологічні чинники становлення Я-концепції дітей молодшого шкільного віку;
- розширено, уточнено та вивчено наступні психологічні чинники, які впливають на Я-концепцію: самооцінка, самоефективність, самопрезентація;
- набуло подальшого розвитку вивчення феномену Я-концепції дітей молодшого шкільного віку, та чинників, які впливають на її позитивне становлення.

Я-КОНЦЕПЦІЯ, САМООЦІНКА, САМОПРЕЗЕНТАЦІЯ,
САМОЕФЕКТИВНІСТЬ, МОЛОДШИЙ ШКІЛЬНИЙ ВІК

SUMMARY

Martynenko O.S. Psychological Factors of Development of Self-Concept of Primary School Age Children.

Bachelor's thesis on the topic: "Psychological factors of the formation of the self-concept of children of primary school age."

Bachelor's thesis: 42 pages, 6 tables, 46 sources.

The purpose of the work is to determine, theoretically substantiate the conditions and psychological factors of the formation of the self-concept of children of primary school age.

The object of research is the psychological process of self-concept formation in primary school age.

The subject of the study is psychological factors that influence the formation of the self-concept of younger schoolchildren.

The research is based on the assumption that academic success is a determining factor in the formation of a positive self-concept of younger schoolchildren.

Research methods: theoretical: (analysis and synthesis of literature on the selected problem, synthesis and generalization of the obtained results); empirical (psychodiagnostic methods for researching indicators of self-concept (self-esteem, self-efficacy, self-presentation) of children of primary school age).

The scientific news of the study is that:

- the psychological factors of the formation of the self-concept of children of primary school age are substantiated and investigated;
- the following psychological factors that influence self-concept were expanded, clarified and studied: self-esteem, self-efficacy, self-presentation;
- the study of the phenomenon of the self-concept of children of primary school age and the factors that influence its positive development has gained further development.

SELF-CONCEPT, SELF-ASSESSMENT, SELF-PRESENTATION, SELF-EFFICACY, EARLY SCHOOL AGE

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ Я-КОНЦЕПЦІЇ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	10
1.1 Поняття, структура, функції Я-концепції у психології.	10
1.2 Психологічні особливості молодшого шкільного віку.....	14
1.3 Особливості формування Я-концепції у молодшому шкільному віці.....	18
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ Я-КОНЦЕПЦІЇ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ	24
2.1 Характеристика вибірки досліджуваних та методик дослідження.....	24
2.2. Аналіз результатів формування Я-концепції дітей молодшого шкільного віку.....	28
ВИСНОВКИ.....	36
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	39

ВСТУП

Актуальність дослідження. Зацікавленість до проблематики вивчення Я-концепції, яка набула у продовж останнього часу сталого характеру, зумовлено низкою обставин, як власне теоретичного, так і практичного порядку. Для аналізу уявлень особистості про себе і значимість інших суб'єктів спілкування ми обрали молодший шкільний вік. Адже, для роботи з молодшими школярами важливо досліджувати самосвідомість кожної дитини, так як це дозволяє більш глибоко вивчати особливості психіки дітей молодшого шкільного віку. Розвиток самосвідомості молодших школярів пов'язують зі зміною соціальної ситуації розвитку дитини, що відбивається у виникненні почуття дорослості, потреби в освоєнні нових соціальних зв'язків, підтвердженні власної значущості в очах інших людей.

Теорією в даній області займалися такі автори У.Джемс, К.Роджерс, Дж.Мід, Е.Еріксон, Р.Бернс і багато інших. Вивченням даної проблеми займаються наукові співробітники лабораторії психології дошкільного інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України: С.Є. Кулачківська, Т.О. Піроженко, Л.Г. Подоляк, С.О. Ладивір, доктор психологічних наук, професор, заступник директора Інституту проблем виховання АПН України Кононко О. та її колеги і багато інших науковців і педагогів-практиків. Молодший шкільний вік один з найбільш ранніх і відповідальних в плані розвитку і формування Я-концепції період, так як для молодшого школяра характерна тенденція до розвитку і розширення сфери «Я».

Поява таких новоутворень в даному віці як рефлексія і інтроспекція (самопостереження) призводять до того, що молодший школяр змінює погляд на навколишній світ, виробляє свої власні погляди, власну думку, уявлення про цінності. Перш за все, це пов'язано з соціальною ситуацією розвитку і ускладненими видами діяльності, в умовах яких і відбувається

«усвідомлення себе в суспільстві», через бачення себе в інших людях і встановлення відносин. Відповідно до загальноприйнятого положення у вітчизняній психології про провідну навчальну діяльність молодшого школяра, відбувається індивідуальний і соціальний розвиток.

Перш за все формується позиція «Я» по відношенню до суспільства, формуються прийоми розумової діяльності, а також виховуються певні особистісні якості. Таким чином, вчення стає соціально значущим видом діяльності і основним мотивом управління собою, тому так важливо в цей період займатися формуванням Я - концепції дитини.

Проблемі формування Я-концепції дітей молодшого шкільного віку приділялася значна увага, їй присвячена ціла низка теоретичних і експериментальних досліджень С.Є. Кулачківська, Т.О. Піроженко, Л.Г. Подоляк, С.О. Ладивір.

Аналіз сучасних психологічних досліджень (В. Вундта, У. Джеймса, К. Ізарда, Г.С. Костюка, К. Роджерса, та інших) дає підставу для визначення психологічних основ розвитку Я-концепції дітей.

Це визначає головний сенс діяльності вчителя: створити кожному учневі ситуацію успіху. Молодший школяр знаходиться в особливій ситуації ризику: саме йому необхідно швидко адаптуватися до складних умов шкільного життя при фізичному незрілому організмі, навчальні навантаження, невідповідність зовнішніх вимог психофізичним можливостям учнів, низький рівень психологічної готовності до школи, обумовлюють постійне перебування учнів в умовах стресу. У цій ситуації виникає необхідність в педагогічній підтримці учня. Проблемою розвитку Я-концепції і проблемою створення ситуації успіху займалися багато науковців, однак, існує не так багато літератури і практичного матеріалу для педагога по роботі з формуванням Я-концепції.

Таким чином, існують протиріччя: - між необхідністю створити умови для формування позитивної Я-концепції у дітей молодшого шкільного віку і

сформованою системою початкової освіти, орієнтованою в основному на оволодіння учнями предметними знаннями, вміннями і навичками; між необхідністю формувати у молодших школярів позитивну Я-концепцію і недостатньою розробленістю методичного забезпечення, що дозволяє цілеспрямовано здійснювати цей процес.

На підставі виділених протиріч, аналізу філософської, психолого-педагогічної літератури, а також в результаті вивчення досвіду роботи початкової школи була сформульована проблема дослідження, що полягає в тому, що успішність в навчанні є детермінуючим чинником становлення позитивної Я-концепції дітей молодшого шкільного віку.

Все вищевикладене обумовило актуальність і вибір теми дослідження: «Психологічні чинники формування Я-концепції дітей молодшого шкільного віку»

Об'єкт дослідження: психологічний процес формування Я-концепції в молодшому шкільному віці.

Предмет дослідження: психологічні чинники, які впливають на формування Я-концепції молодших школярів.

Мета даної роботи полягає у виявленні, теоретичному обґрунтуванні умов, психологічних чинників формування Я-концепції дітей молодшого шкільного віку.

Для досягнення поставленої мети необхідно було вирішити наступні завдання:

1. Проаналізувати теоретичні підходи, щодо проблеми Я-концепції в психолого-педагогічній літературі.
2. Визначити психологічні особливості молодшого шкільного віку.
3. Проаналізувати особливості формування Я-концепції у молодшому шкільному віці.
4. Визначити характеристику вибірки досліджуваних та методик дослідження.

5. Провести аналіз результатів формування Я-концепції дітей молодшого шкільного віку.

Для досягнення мети дослідження і вирішення поставлених завдань використовувалися наступні методи дослідження: бібліографічний (вивчення наукової літератури з проблеми дослідження); емпіричний (опитування, тестування).

Практична база дослідження: КЗ «Нововодянська ЗОШ». У дослідженні взяло участь 14 учнів, які навчаються у третьому класі.

Структура роботи складається з вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ Я-КОНЦЕПЦІЇ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1 Поняття, структура, функції Я-концепції у психології

Визначення поняття Я-концепції має досить схоже значення в різних психологічних школах. Сучасний словник «Психологія» визначає Я-концепцію як відносно стійку, більшою чи меншою мірою усвідомлену, пережиту як неповторну систему уявлень індивіда про себе, на основі якої він будує свою взаємодію з іншими людьми і відноситься до себе [27].

З психічної сфери людина відносить до свого «Я» переважно свої здібності і особливо свій характер і темперамент – ті властивості особистості, які визначають її поведінку, надаючи своєрідність. Змістом Я-концепції стає внутрішній зміст особистості, який має свій зовнішній прояв в поведінці і діяльності (характер, темперамент, здібності, мотиви, інтереси, схильності, ідеали і так далі). Самосвідомість не є початковою даністю, воно є результатом розвитку особистості, в ході якого людина не тільки набуває життєвий досвід, а й переосмислює своє життя в цілому. Це переосмислення визначає мотивацію і сенс вирішуваних у житті завдань і утворює основний сокровенний зміст «Я» [42]. Д. Д. Майерс робить дещо інше визначення: Я-концепція – це віра в себе, яка організовує і направляє обробку інформації, що стосується самого себе [28].

Структура «Я» залежить від характеру тих процесів самопізнання, результатом яких вона є. У той же час, процеси самопізнання включаються в більш загальні процеси спілкування людини з іншими людьми, в процеси діяльності суб'єкта.

Отже, від того, як будуть розумітися ці процеси і постане в дослідженні сам суб'єкт, носій самосвідомості, так само залежать і результати аналізу будови його уявлень про себе, його «Я-образу», його ставлення до самого себе [23].

Я-концепція складається з уявлень про власні характеристики і здібності індивіда, уявлень про можливості його взаємодії з іншими людьми і з навколишнім світом, ціннісних уявлень, пов'язаних з об'єктами і діями, і уявлень про цілі або ідеї, які можуть мати позитивну чи негативну спрямованість. З наукових суджень можна зробити висновок, що Я-концепція – складна структурована картина, яка існує в свідомості індивіда і включає як власне «Я», так і відносини, в які він може вступати, а також позитивні і негативні цінності, пов'язані з якостями, які сприймаються і відносинами «Я» в минулому, сьогоденні і майбутньому [29].

Р.Б. Бернс, в одному з своїх визначень, говорив, що Я-концепція – це сукупність всіх уявлень індивіда про себе, пов'язана з їх оцінкою.

І виділяв наступні складові Я-концепції:

- реальне «Я»(уявлення про себе зараз);
- ідеальне «Я» (те, яким він повинен був стати або стане, ґрунтуючись на своїх ідеалах);
- дзеркальне «Я» (те, як він себе бачить, ґрунтуючись на думці оточуючих) [4].

Людське «Я» є надзвичайно складним об'єктом. Відокремлення перших неоднорідностей в структурі «Я» належить Вільяму Джеймсу. Він запропонував розрізнити рефлексивне (таке, що пізнає) і емпіричне (те, що пізнається) «Я» так, як розрізняються процес і результат. Результат процесу самопізнання і є, власне, Я-концепцією.

Я-концепція містить у собі компоненти:

Когнітивний - образ своїх якостей, здібностей, зовнішності, соціальної значимості і т.д.

Емоційний - самоповага, себелюбство, самознищення і т.д.

Оціночно-вольовий - прагнення підвищити самооцінку, завоювати повагу.

Я-концепція як передумова і наслідок взаємодії соціального, визначається соціальним досвідом. В її складові входять:

- 1) фізичне «Я» – схема власного тіла;
- 2) реальне «Я» – уявлення про себе в теперішньому часі;
- 3) динамічне «Я» – те, яким суб'єкт має намір стати;
- 4) соціальне «Я» – співвідносне зі сферами соціальної інтеграції: статевої, етнічної, громадянської, рольової та ін;
- 5) екзистенціальне «Я» – як оцінка себе в аспекті життя і смерті;
- 6) ідеальне «Я» – те, яким суб'єкт, на його думку, повинен би стати, орієнтуючись на норми моралі;
- 7) фантастичне «Я» – те, яким суб'єкт бажав би стати, якби це було можливим.

У Я-концепції виділяються описова й оціночна складові, що дозволяє розглядати Я-концепцію як сукупність установок, спрямованих на себе. У більшості визначень з установок можна виділити три головні елементи:

1. Переконання, що може бути як обгрунтованим, так і необгрунтованим (когнітивна складова установки).
2. Емоційне ставлення до цього переконання (емоційно-оціночна складова).
3. Відповідна реакція, яка, зокрема, може виражатися в поведінці (поведінкова складова).

Я-концепція відіграє, по суті, трояку роль: вона сприяє внутрішній узгодженості особистості, визначає інтерпретацію досвіду і є джерелом очікувань

Суб'єктивне переживання наявності власного «Я» виражається в таких його головних функціях

- 1) самоідентичності – цілісності «Я» з почуттям безперервності, збереження і розуміння тотожності самому собі;
- 2) активності «Я» з почуттям власної автономності і незалежності від інших;
- 3) захисту «Я» з почуттям власної гідності;
- 4) самовдосконалення «Я» з почуттям певного роду лінії надії, спрямованості на цілі, реалізація яких мислиться як майбутнє особистого життя. [19]

Тобто, самооцінка – це не тільки те, наскільки добре чи погано ми щось робимо, але і ще те, яке ми надаємо цьому значення в рамках нашої системи цінностей. Я-концепція і самооцінка безпосередньо впливають на стиль нашого спілкування.

Самосприйняття набагато сильніше впливає на нашу поведінку, ніж наші реальні здібності. Наприклад, людина володіє навичками і компетенцією для того, щоб стати керівником. Але вона не стане їх проявляти, коли в цьому виникне необхідність, оскільки може вважати, що у неї немає для цього здібностей. [26]

У ряді досліджень психолог А. Бандура показав, що однією причиною порушень Я-концепції може бути відсутність віри в ефективність власних дій. А.Бандура визначає самоефективність як переконання людини щодо її здатності керувати подіями, що впливають на її життя. Наші дії в конкретній ситуації залежать від взаємного впливу навколишнього середовища і нашої свідомості, особливо від свідомих процесів, пов'язаних з переконаннями, що ми можемо або не можемо здійснити деякі дії, необхідні для того, щоб змінити ситуацію в кращу для нас сторону. Переконання людини щодо її особистої ефективності впливають на те, який спосіб дії вона обере, як багато буде докладати зусиль, як довго вона затримається, зустрічаючись з перешкодами і невдачами, наскільки велику пластичність вона проявить по відношенню до цих труднощів.

Таким чином, Я-концепція особистості—це стійка, усвідомлювана і пережита система уявлень особистості про самого себе, структурними компонентами якої є самооцінка, самоповага і самоефективність, на основі яких особистість будує свою поведінку і спілкування з оточуючими.

1.2 Психологічні особливості молодшого шкільного віку

Психічний і особистісний розвиток дитини у молодшому шкільному віці зумовлюється особливістю соціальної ситуації розвитку – навчанням у початковій школі. На цьому віковому етапі провідною діяльністю стає навчальна (тобто цілеспрямована діяльність учнів, результатом якої є розвиток особистості, інтелекту, здібностей, засвоєння знань, оволодіння вміннями та навичками), основою якої є пізнавальний інтерес (виразна інтелектуальна спрямованість на пошук нового у предметах, явищах, подіях, супроводжувана прагненням глибше пізнати їх особливості; майже завжди усвідомлене ставлення до предметів, явищ, подій) і нова соціальна позиція. Початок шкільного навчання знаменує собою зміну способу життя дитини. Це принципово нова соціальна ситуація розвитку особистості [11].

Перехід до шкільного життя пов'язаний зі зміною провідної діяльності з ігрової на навчальну. Дитина починає усвідомлювати, що вона виконує суспільно важливу діяльність – вчиться – і значущість цієї діяльності оцінюють люди, які оточують її [11].

Навчальна діяльність має яскраво виражену суспільну значущість і ставить дитину в нову позицію стосовно дорослих і однолітків, змінює її самооцінку, перебудовує взаємини в сім'ї. Діти молодшого шкільного віку спершу надають перевагу навчанню як суспільно корисній діяльності взагалі, потім їх приваблюють окремі види навчальної роботи (читання, письмо, малювання), пізніше вони починають самостійно перетворювати конкретно

практичні завдання на навчально-теоретичні, цікавлячись внутрішнім змістом навчальної діяльності.

Становлення і розвиток особистості у молодшому шкільному віці охоплює такі фази, як адаптація (приспособування до нових соціальних умов), індивідуалізація (вияв своїх індивідуальних можливостей і особливостей) та інтеграція (включення у групу ровесників). В процесі навчальної діяльності розвиваються основні психологічні новоутворення молодшого шкільного віку: довільність психічних процесів, внутрішній план дій, уміння організувати навчальну діяльність, рефлексія. Довільність психічних процесів у молодшого школяра. У цьому віці центром психічного розвитку дитини стає формування довільності всіх психічних процесів (пам'яті, уваги, мислення, організації діяльності). Довільність виявляється в умінні свідомо ставити цілі, шукати і знаходити засоби їх досягнення, долати труднощі та перешкоди.

Рефлексія молодшого школяра – це осмислення своїх суджень і вчинків з точки зору їх відповідності задуму та умовам діяльності; самоаналіз. Свідченням її є здатність бачити особливості власних дій, робити їх предметом аналізу, порівнювати з діями інших людей. Рефлексія змінює пізнавальну діяльність молодших школярів, їхнє ставлення до себе й до оточення, погляд на світ, змушує не просто приймати на віру знання від дорослих, а й виробляти власну думку, власні погляди, уявлення про цінності, значущість учіння. В цьому віці вона тільки починає розвиватися [2].

Для молодших школярів характерним є й те, що передусім зберігається потреба у грі. Ігрова діяльність має велике значення для розвитку спонукальної сфери учня, в тому числі й для розвитку свідомого бажання вчитися. Саме у грі відбувається перехід від мотивів як до свідомих, афективно забарвлених, безпосередніх бажань до спонукань намірів.

Властива дітям і потреба в русі, вона залишається такою сильною, як і в дошкільників. Часто вона заважає їм зосередитись на занятті.

У зв'язку з розвитком пізнавальної потреби, під впливом нової провідної діяльності у молодших школярів формується більш стійка структура мотивів, у якій мотиви навчальної діяльності стають провідними. Розвивається також такий мотив поведінки, як наслідування ідеалів. В учня початкової школи вони конкретні. Молодший школяр наслідує, як правило, лише зовнішній вияв учинків героїв, яких вважає для себе ідеалом. У молодшому шкільному віці продовжують розвиватися основні пізнавальні властивості і процеси (сприймання, увага, пам'ять, уява, мислення і мовлення). Наприкінці його вони перетворюються на вищі психічні функції, яким властива довільність і опосередкованість. Цьому сприяють основні види діяльності дитини цього віку у школі і вдома: навчання, спілкування, гра, художня діяльність, праця тощо.

Розвиток сприймання. У молодших школярів сприймання стає більш довільним, цілеспрямованим, категорійним процесом. Сприймаючи нові для них предмети і явища, учні прагнуть відносити їх до певної категорії об'єктів. Сприймання в дітей часто обмежується лише впізнанням і наступним називанням предмета [2].

Сприйняття учнів 1-2 класів відрізняється слабкою диференціацією. В дітей необхідно розвивати сприймання форми предметів, а також кольору. Воно стає: більш аналізуючим; більш диференційованим; приймає характер організованого спостереження; змінюється роль слова у сприйманні предметів і явищ. Для того, щоб розвивалося сприйняття, слід вчити дітей виявляти істотні ознаки, властивості предметів і явищ [5].

Розвиток уваги. У молодшому шкільному віці, особливо у 1-2 класах, провідною залишається мимовільна увага. На перших порах учнів приваблюють лише зовнішні аспекти предметів, подій, явищ, що заважає проникнути в їх суть, ускладнює самоконтроль за навчальною діяльністю.

Розвиток уваги молодшого школяра все більше й більше характеризується довільністю. Цьому сприяє чітка організація їх дій за зразком, а також дій, якими вони можуть керувати і які можуть контролювати. Протягом перших років навчання у школі увага дітей ще нестійка, тому в навчальній діяльності мають чергуватися розумові заняття із заняттями зі складання схем, малювання, креслення. Крім цього молодшим школярам ще важко розподіляти увагу між різними видами роботи, а також переключати швидко свою увагу з одного об'єкта на другий [11].

Розвиток пам'яті. У молодшому шкільному віці інтенсивно розвивається довільна пам'ять, хоча мимовільна теж активно використовується. Під впливом навчання формується логічна пам'ять, яка відіграє основну роль у набутті знань. У дітей цього віку також розвинута наочно-образна пам'ять. Вони краще запам'ятовують конкретні предмети, факти, події. Це пов'язано з переважанням сигнальної системи. До недоліків пам'яті молодших школярів відноситься невміння правильно організувати процес запам'ятовування, невміння розбити матеріал для запам'ятовування на розділи чи підгрупи, виділяти опорні пункти для засвоєння, користуватися логічними схемами.

Розвиток уяви. Основна тенденція в розвитку уяви молодших школярів полягає в переходах від переважно репродуктивних її форм до творчої переробки уявлень, від простого довільного їх комбінування до логічно обґрунтованої побудови нових образів. Зростає як вимогливість дитини до витворів її уяви, так і швидкість утворення образів фантазії.

Розвиток мислення. У дітей молодшого шкільного віку переважає наочно-образне мислення. Протягом цього віку формуються такі уявні операції, як аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення.

Розвиток мовлення. В учнів початкових класів активно удосконалюються навички усного мовлення: розширюється словниковий запас, вони оволодівають все складнішими граматичними структурами.

Щодо емоційної сфери, то для дітей характерний життєрадісний, бадьорий настрій, а також присутня емоційна вразливість, крім цього розвивається почуття симпатії, формуються моральні почуття: дружби, товариськості, обов'язку, гуманності.

1.3 Особливості формування Я-концепції у молодшому шкільному віці

Молодший шкільний вік являє собою період вбирання, засвоєння, накопичення знань. Цьому сприяють довірливе підпорядкування авторитету дорослого, підвищена сприйнятливість, уважність, наївно-ігрове ставлення до дійсності. Вік сприйнятливий і вразливий, все нове викликає негайну реакцію. Підвищена реактивність, готовність до дії може супроводжуватися нетерплячістю, готовністю відповідати. Основні закономірності вікових змін структури вольових якостей:

- рух йде в бік ускладнення і більшої ролі вольових якостей. З кожним класом зростає рівень, і усвідомлення цього ускладнює психологічні витрати дитини, але це тренує його, готуючи до труднощів, які можуть зустрітися на його шляху;

- значущі якісні зміни починають відбуватися у дітей 8-9 років, це проявляється у виникненні сполучної групи якостей, багато в чому схожою з морально-вольовою силою дорослих.

Ця група властивостей досягає своєї активності до 8-10 років. В такому випадку, спочатку розвивається здатність до оволодіння власною поведінкою, тобто розвивається рівень самоконтролю. Далі стає більш значущим розвиток мотиваційно-вольової регуляції, в першому класі. Тільки в останню чергу формується здатність будувати свою поведінку відповідно до морально-етичних правил і норм [23].

Т.О. Піроженко зазначає, що у формуванні особистості є сприйняття художніх творів. Встановлено при цьому, що дітям надзвичайно важко передавати текст цих творів своїми словами. Передаючи текст, учні найчастіше здатні лише процитувати його фрагменти, випадково ними засвоєні.

Ці фрагменти нерідко можуть бути досить значними за обсягом. Помилки, які можна виявити при відтворенні тексту, пов'язані з випаданням з пам'яті того чи іншого слова або фрагмента тексту, вони не є результатом недостатнього або помилкового його розуміння [20].

Т.О. Піроженко говорить про те, що молодший шкільний вік сензитивний для формування умінь вчитися, для початку володіння змістом, способами дії, засобами і відповідними формами співпраці. Розвиток пам'яті у молодших школярів протікає інтенсивно через те, що навчальна діяльність передбачає засвоєння дитиною великої кількості інформації. Мнемічні здібності як інструментальна основа пам'яті проявляються при реалізації пізнавальної активності, вони виражаються в продуктивності і різному своєрідності різних видів пам'яті і являють собою процеси, спрямовані на запам'ятовування, збереження і відтворення інформації [48]. У процесі навчальної діяльності діти отримують багато описових відомостей. Це вимагає від них постійного відтворення образів, без яких важко зрозуміти навчальний матеріал.

Таким чином, уява включена в навчальну діяльність, виконуючи гностичну функцію. «Будівельним матеріалом» для нього є уявлення (образи пам'яті) [28].

Необхідною умовою розвиваючого впливу навчальної діяльності на молодших школярів є мотивація досягнення успіху: тільки ця мотивація сприяє розвитку пізнавальної активності, прояву ініціативи, самостійності, зняттю особистісної тривожності [22].

У навчальній діяльності відбувається розвиток і логічного мислення дитини, і ускладнюються вищі форми його сприйняття і пам'яті. У молодшому шкільному віці особливо важливий інтелектуальний розвиток. Інтелект виражає розвиток всіх інших функцій, відбувається інтелектуалізація всіх психічних процесів, їх усвідомлення і довільність [7].

Коли дитина приходить до школи вона відчуває себе, в першу чергу, як дитина, але до цього додаються ще образи, такі як «я–учень», «я–однокласник». Важливість її навчальної діяльності постійно підкреслюють дорослі, що дає підставу дитині вважати, що її навчання є значимим для оточуючих дорослих.

Спілкування з однокласниками та іншими однолітками також збагачує Я-концепцію дитини. Надаючи іншим дітям інформацію про себе і отримуючи від них відомості про їхнє сприйняття його «персони», дитина істотно розширює свій «я-образ». Саме в період молодшого шкільного віку в Я-концепцію дитини входять такі особистісні конструкти, як працьовитість або почуття неповноцінності.

Правильний підхід дорослого полягає в тому, щоб не допустити почуття безнадійності в досягненні результату діяльності. У дитини повинні з'явитися здатність сприймати свою некомпетентність в нових ситуаціях як привід навчитися чомусь, а не як дефект особистості або ознака неминучої невдачі. Тому, якщо дитина чогось не вміє, завдання дорослих – донести до нього, що успіх обов'язково прийде до нього, тільки пізніше [12].

Важливий і безпосередній вплив на формування Я-концепції надають значущі люди. Під цим терміном психологи позначають людей, які важливі або значущі для дитини внаслідок того, що вона відчуває їх здатність безпосередньо впливати на його життя. У ранньому дитинстві найбільш значущими є батьки, пізніше до них приєднуються педагоги і частина однолітків.

Взаємодія зі значущими людьми породжує у дитини здатність подумки реагувати на самих себе так само, як роблять це значущі люди, особливо батьки. Розвиваючи почуття компетентності, дорослі повинні якомога частіше підкреслювати все, чого дитина вже навчилася і чого ще може навчитися, але не фіксувати увагу на його невмінні.

Так як найчастіше під Я-концепцією розуміється сукупність всіх уявлень індивіда про себе, вона, природно, пов'язана і з їх оцінкою. Самооцінка є найважливішою складовою структури Я-концепції, тому їй слід приділяти велику увагу, при роботі з дітьми [1].

Ця важлива особистісна характеристика, яка дозволяє контролювати власну діяльність з точки зору різних критеріїв, будувати свою цілісну поведінку відповідно до соціальних і моральних норм [14].

Самооцінка дитини виявляється не тільки в тому, як вона оцінює себе, але і в тому, як вона ставиться до досягнень інших. Зі спостережень відомо, що учні з підвищеною самооцінкою не обов'язково розхвалюють себе, але зате вони охоче бракують все, що роблять інші. Учні зі зниженою самооцінкою, навпаки, схильні переоцінювати досягнення товаришів. У дітей молодшого шкільного віку проявляються різні види самооцінки. Учні з високою адекватною самооцінкою відрізняються активністю, прагненням до досягнення успіху в навчальній діяльності.

Їх характеризує максимальна самостійність. Вони впевнені в тому, що власними зусиллями зможуть домогтися успіху в навчальній діяльності. Це ґрунтується на правильній самооцінці своїх можливостей і здібностей. Так молодшому школяреві і підлітку з адекватною самооцінкою властиві активність, бадьорість, життєрадісність, почуття гумору, комунікабельність..

Одним з головних реалізаторів умов успішного формування Я-концепції учнів, є педагог. Було встановлено, що поведінка дітей, в кінцевому рахунку, визначається поведінкою педагога. Продуктивна

поведінка дітей, їх впевненість в собі, тісним чином пов'язані з розумінням, емпатією, теплом і дружелюбністю педагога.

Провідна роль у розвитку Я-концепції у молодших школярів належить вчителю, бо його авторитет і компетентність у дітей цього віку не викликають сумнівів. Однак, щоб робота була більш успішною, вона повинна проводитися за співпраці вчителя, батьків та учнів.

Я-концепція діє як свого роду внутрішній фільтр, який визначає характер сприйняття людиною будь-якої ситуації. Я-концепція визначає очікування людини, тобто її уявлення про те, що і як має статися.

Дані багатьох досліджень говорять, що погана поведінка, низька успішність, низька мотивація багато в чому обумовлені негативним ставленням до себе і заниженою самооцінкою, тому педагогу так важливо вчасно включитися в роботу по формуванню у дитини саме позитивної Я-концепції. Найважливіша умова формування адекватної самооцінки – формування позитивної Я-концепції і в цілому особистості дитини.

Відносно стійка самооцінка формується у дітей під впливом оцінок з боку оточуючих, перш за все – найближчих дорослих і однолітків, а також в процесі власної діяльності дитини і самостійної оцінки її результатів. У молодшому шкільному віці інтенсивно складається самооцінка, так як це відбувається під впливом оцінки оточуючих.

Це дозволяє індивідуалізувати формування Я-концепції. Якщо оцінка поширюється на всі уроки і позакласні заняття, то відмітка – це продукт тривалих зусиль. Нелегко навчати всіх дітей одному і тому ж, якщо у кожного з них стільки особливого, індивідуального. Шлях до сходження «Я» лежить через надання учням певної свободи у виборі навчального завдання, способу і виду діяльності, партнера по спільній роботі або ігрової ролі [27].

Заслуга вчителя полягає в тому, щоб не тільки помітити певне особисте відкриття дитини, а й всіляко підтримати її, поставити перед нею нові, більш серйозні завдання, надихнути на їх вирішення. Так само варто відзначити, що

виконання різнорівневих завдань: за формою, за складністю, за обсягом, передбачає різну розумову діяльність і допомагає врахувати індивідуальні особливості дітей, вчить дітей розраховувати свої сили і можливості, досягати певної планки, напружуючи всі сили [22].

Формування самоповаги тісно переплітається з формуванням самооцінки, і як багато хто вважає, безпосередньо залежить від неї. Для формування самоповаги дуже важливо, щоб учень володів рівнем самооцінки вище середнього, так як якщо у дитини низький рівень самооцінки, це не дасть йому проявити свої можливості в повній мірі, це не призведе дитину до того, що потрібно поважати себе просто за те, що він особистість, яка володіє такими ж правами, як інші. Самоповага народжується з визнання власних достоїнств. Якщо дитина робить щось добре, вона відчуває задоволення. Коли дитина часто досягає успіху, у неї з'являється віра в свої здібності [17].

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДЖЕННЯ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ Я-КОНЦЕПЦІЇ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1 Характеристика вибірки досліджуваних та методик дослідження

Практична база дослідження: КЗ «Нововодянська ЗОШ». У дослідженні взяло участь 14 учнів, які навчаються у третьому класі.

На підставі аналізу психолого-педагогічної літератури ми виявили наступні показники Я-концепції: самооцінка, самоповага і самоефективність. Для діагностики рівня сформованості Я-концепції молодших школярів використовуються наступні методики: «Сходишки», «Шкала самоповаги Розенберга», методика «Визначення ступеня самоефективності». Пояснимо, які методики відповідають обраним показниками Я-концепції в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Співвідношення Я-концепції і методик для них

Показники Я-концепції	Методика
Самооцінка	«Сходишки»
Самоповага	Шкала самоповаги Розенберга
Самоефективність	Визначення ступеня самоефективності

Вивчення самооцінки особистості молодшого школяра має дуже важливе значення. Адже низька самооцінка - одна з причин шкільної неуспішності. Для вивчення психологічних особливостей самооцінки молодших школярів ми використали Методику «Сходишки».

Вивчення показника самооефективності та самоповаги мають також вагоме значення, адже вони сприяють позитивному формуванню та становлення Я-концепції. Самооефективність за визначенням багатьох науковців напряду залежить від рівня самооцінки, і вона полягає у вірі у власні сили та можливості.

Також ми зробили припущення, що формування позитивної Я-концепції дітей молодшого шкільного віку безпосередньо залежить від успішності в навчанні, так як в соціальній ситуації розвитку, навчання є провідною діяльністю молодших школярів.

Уявімо короткий опис методик. Методика «Сходинок» [46].

Мета: визначити особливості самооцінки дитини, як вона оцінює себе і як її оцінюють інші люди.

Матеріали та обладнання: лист із зображенням драбинки, яка складається з 10 ступенів, простий олівець.

Інструкція: «Якщо всіх дітей розсадити на цих сходах, то на трьох верхніх сходинках опиняться хороші діти: розумні, добрі, сильні, слухняні - чим вище, тим кращі (показують: "хороші", "дуже хороші", "найкращі"). А на трьох нижніх сходинках опиняться погані діти - чим нижче, тим гірші ("погані", "дуже погані", "найгірші"). На середній сходинці діти не погані і не хороші. Покажи, на яку сходинку ти поставиш себе.»

Обробка та аналіз результатів: звертається увага, на яку сходинку учень сам себе поставив. 1-2 сходинка – низький рівень самооцінки; 3-4 сходинка – рівень самооцінки нижче середнього; 5-6 сходинка – середній рівень самооцінки; 7-8 сходинка – рівень самооцінки вище середнього; 9-10 – високий рівень самооцінки.

Вважається нормою, якщо учні ставлять себе на сходинку «дуже хороші» і навіть «найкращі» діти. Положення на будь-який з нижніх сходинок (а тим більше на самій нижній) говорить не про адекватну оцінку, а про негативне ставлення до себе, невпевненість у власних силах.

У 1-4 класах більшість дітей вважають себе хорошими і поміщають на верхні сходинки драбинки. При цьому, як показують дані, школярі, які поставили себе на саму верхню сходинку (тобто зарахували себе до найкращих), практично ніколи не можуть обґрунтувати таку самооцінку. Дане ставлення є нормальним в даний віковий період.

Ця методика дала змогу нам виявити як діти оцінюють себе, яке відношення у них склалося стосовно себе, та як, на їх думку, їх оцінюють інші люди і як співвідносяться ці уявлення між собою.

Методика «Шкала самоповаги Розенберга» [8].

Мета: визначити рівень самоповаги дитини.

Матеріали та обладнання: лист з інструкцією і тестовим матеріалом, простий олівець. Опитувальник Розенберга складається з 10 суджень, на кожне з яких пропонується чотири градації відповідей, що кодуються в балах за запропонованою схемою.

Інструкція: визначте, наскільки ви згодні або не згодні з наведеними нижче твердженнями. Поставте навпроти відповідну цифру: 4 – повністю згоден, 3 – згоден, 2 – не згоден, 1 – абсолютно не згоден.

Ключ і обробка результатів тесту: за кожену відповідь нараховуються бали відповідно до ключа: прямі питання: 1,3,4,6, Зворотні питання – 2,5,7,8,9,10 – бали в них нараховуються навпаки: 4=1, 3=2, 2=3, 1=4. Рівень самоповаги дорівнює сумі балів.

Інтерпретація: 10 – 18 балів (рівень самоповаги нижче середнього)

- бракує самоповаги, її дуже мало, схильність у всьому поганому звинувачувати себе, бачити тільки свої недоліки і акцентувати увагу тільки на своїх слабких сторонах, потрапляти в замкнуте коло самознищення, яке не дозволяє ставити цілі і досягати успіху; 19 - 22 балів (середній рівень самоповаги)

- балансування між самоповагою і самознищенням, успіхи піднімають до небувалих вершин і самоповага зашкалює, невдачі підживлюють низьку

самооцінку і скидають у прірву, думка про себе коливається то в один, то в інший бік; 23-34 бали (рівень розвитку самоповаги вище середнього)

- самоповага переважає, людина може адекватно оцінювати свої переваги та недоліки, може погодитися з тим, що буває неправа, зберігає повагу до себе при невдачах, але схильна іноді займатися затягнутим «самобичуванням», що не передбачила, не помітила, що не дозволяє змиритися з тим, що змінити неможливо і швидко зреагувати і відкоригувати там, де є можливість; 35 - 40 балів (високий рівень самоповаги).

Ця методика дала змогу нам виявити наскільки дитина поважає себе як особистість, чи адекватно вона оцінює свої успіхи та недоліки, чи зберігає повагу до себе при невдачах.

Методика «Виявлення ступені самоефективності» [8].

Мета: визначення ступеня самоефективності, віри у власні здібності і можливості досягнути успіху.

Матеріали та обладнання: лист з інструкцією і бланком з висловлюваннями і полями для відповідей, простий олівець.

Інструкція. Оцініть висловлювання за ступенем своєї згоди з ними і поставте будь – який знак в графі «позначки»:

- 1 – абсолютно невірно;
- 2 – навряд чи це вірно;
- 3 – швидше за все, вірно;
- 4 – абсолютно вірно.

Ключ і обробка результатів: за відповідь «абсолютно невірно» випробуваний отримує 1 бал; «навряд чи це вірно» – 2 бали; «швидше за все, вірно» – 3 бали; «абсолютно вірно» – 4 бали.

Інтерпретація: менше 19 балів говорить про низьку самоефективність; 20-24-рівень – самоефективність нижче середнього; 25 – 29 балів – середній рівень; 30-35 – вище середнього; 36-40-високий рівень самоефективності.

Ця методика дала змогу нам виявити переконання дитини, стосовно її потенційної здатності організувати та здійснювати власну діяльність, спрямовану на досягнення певної мети.

Таким чином, для діагностики рівня сформованості Я-концепції дітей молодшого шкільного віку ми вибрали наступні методики: «Сходи́нки» для дослідження компонента самооцінки, «Шкала самоповаги Розенберга» для компонента самоповаги, «Визначення ступеня самоефективності» для компонента самоефективності.

2.2. Аналіз результатів формування Я-концепції дітей молодшого шкільного віку

Проаналізуємо результати діагностичного дослідження Я-концепції окремо за кожним показником. Кількісні результати діагностики рівня розвитку самооцінки за методикою «Сходи́нки» представлені в таблиці 2.2

Таблиця 2.2

Результати діагностичного дослідження рівня розвитку самооцінки за методикою «Сходи́нки»

Прізвище та ім'я дитини	№ Сходи́нки	Рівень самооцінки
Белі́менко В.	7	Завищений
Бовту́та А.	7	Завищений
Вели́чко С.	4	Нормальний
Калі́ніченко С.	4	Нормальний
Концу́р Д.	6	Високий
Концу́р Н.	6	Високий
Крахма́льов О.	5	Високий
Литви́нов К.	5	Високий
Луза́нова М.	4	Нормальний

Продовження таблиці 2.2

Погоріла П.	7	Завищений
Потайчук А.	7	Завищений
Фисюк Д.	4	Нормальний
Хорошевський В.	5	Високий
Шаповал М.	7	Завищений

Опис процедури: після роздачі матеріалів, показавши дітям драбинку і промовивши, що на самій нижній сходинці стоять найгірші хлопчики та дівчатка, на другій - трохи краще, а ось на верхній сходинці стоять найкращі, добрі і розумні хлопчики та дівчатка, було поставлено питання: «На яку сходинку поставив би ти себе?», відзначте точкою на цьому щаблі, або намалуйте себе на певній сходинці. При виконанні даного завдання проблем у дітей не виникло, вони з легкістю його виконали, кілька людей задумалися довше, ніж інші, це були учні, у яких в подальшому був виявлений середній рівень самооцінки. Аналізуючи отримані результати, можна зробити наступний висновок: у 5 учнів дещо завищена самооцінка, у 5 – високий рівень самооцінки, у 4 – нормальний рівень. Тобто згідно з поданою психодіагностичною методикою, завищений рівень самооцінки у 35% учнів, високий рівень самооцінки мають 35% учнів та нормальний рівень самооцінки у 30%. Тобто ці результати вказують нам на те, що учні 3-го класу мають позитивне ставлення до власного “Я”. Адже більшість учнів поставили себе на високі сходинки. Результати учнів, які поставили себе на найвищу сходинку вважаються нормою, адже дітям молодшого шкільного віку властиве дещо переоцінення системи уявлень про себе. Тим паче, що після проведення методики ми завдали дітям кілька питань, стосовно їх ставлення до себе. Вони пояснили свій вибір досить аргументовано.

Кількісні результати діагностики рівня розвитку самоповаги за методикою «Шкала самоповаги Розенберга» представлені в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

**Результати діагностичного дослідження рівня розвитку самоповаги
за методикою «Шкала самоповаги Розенберга»**

№	Прізвище та ім'я дитини	Кількість тестових балів	Рівень самоповаги
1	Беліменко В.	35	Високий
2	Бовтуга А.	28	самоповага переважає
3	Величко С.	27	самоповага переважає
4	Калініченко С.	25	самоповага переважає
5	Концур Д.	30	самоповага переважає
6	Концур Н.	30	самоповага переважає
7	Крахмальов О.	25	самоповага переважає
8	Литвинов К.	28	самоповага переважає
9	Лузанова М.	25	самоповага переважає
10	Погоріла П.	32	самоповага переважає
11	Потайчук А.	33	самоповага переважає
12	Фисюк Д.	24	самоповага переважає
13	Хорошевський В.	33	самоповага переважає
14	Шаповал М.	24	самоповага переважає

Опис ходу роботи: після роздачі матеріалів було сформульовано завдання, дітям потрібно було визначити наскільки вони згодні або не згодні з наведеними нижче твердженнями. Поставити навпроти відповідну цифру: 4 – повністю згоден, 3 – згоден, 2 – не згоден, 1 – абсолютно не згоден. Завдання було проговорено двічі.

Учні виконували це завдання протягом 10 хвилин. Складнощів не виникло, питань стосовно завдання не було.

Аналізуючи отримані результати, можна зробити висновок, що тільки у 1 учня найвищий рівень самоповаги, тобто дитина поважає себе як людину, особистість, має власні переконання. У більшості учнів, а саме у 13 дітей адекватна оцінка самоповаги, тобто вона переважає та входить в норму. Такі результати дослідження вказують на те, що учні адекватно оцінюють свої достоїнства та недоліки, зберігають повагу до себе при невдачах, можуть погодитися з тим, що є ситуації в яких вони бувають неправі.

Тобто згідно з даною методикою самоповага переважає і має адекватний рівень оцінки у 93% учнів, і лише у 7% найвищий рівень поваги до себе.

Таблиця 2.4

Результати діагностичного дослідження рівня розвитку самоефективності за методикою «Виявлення ступені самоефективності»

№	Прізвище та ім'я дитини	Результати дослідження в балах	Оцінка рівня самоефективності
1	Беліменко В.	31	вище середньої
2	Бовтута А.	37	Висока
3	Величко С.	25	середня
4	Калініченко С.	24	нижче середньої
5	Концур Д.	32	вище середньої
6	Концур Н.	36	Висока
7	Крахмальов О.	26	Середня
8	Литвинов К.	35	вище середньої
9	Лузанова М.	24	нижче середньої
10	Погоріла П.	30	вище середньої
11	Потайчук А.	39	Висока
12	Фисюк Д.	36	Висока
13	Хорошевський В.	28	Середня
14	Шаповал М.	32	вище середньої

Опис ходу роботи: після роздачі матеріалів було сформульовано завдання: «прочитайте висловлювання, оцініть їх за ступенем своєї згоди або незгоди з ними і поставте цифру в графі «позначки»: 1 – абсолютно невірно; 2 – навряд чи це вірно; 3 – швидше за все, вірно; 4 – абсолютно вірно». Завдання було проговорено двічі.

Виконання завдання зайняло приблизно 10 хвилин.

Труднощів при виконанні не виникло, питань не було. Аналізуючи отримані результати, ми виявили, що 2 учні з класу мають рівень самооефективності нижче середнього, що складає 15%; середній рівень самооефективності у 3 учнів, що складає 22%; 5 учнів мають рівень самооефективності вище середнього, що складає 35% від усіх учнів класу, у 4 дітей високий рівень самооефективності, що складає 28%. Таким чином більшість учнів класу володіє рівнем самооефективності вище середнього та високим, що вказує на те, що діти впевнені у своїх силах та власній цілеспрямованій діяльності. Лише 5 учнів з класу володіють середнім та нижче середнього рівнями самооефективності, що вказує на те, що діти мають низьку віру у власні можливості.

Результати дослідження рівня розвитку «Я-концепції» дітей молодшого шкільного віку за всіма трьома методиками представлені в таблиці нижче.

Таблиця 2.5

Кількісні результати діагностики рівня розвитку «Я-концепції» за всіма методиками

№	Прізвище та ім'я дитини	Методика «Сходинки»	«Шкала самоповаги» Розенберга	«Шкала самооефективності»	Рівень розвитку Я-концепції
1	Беліменко В.	Завищена	Висока	вище середньої	Високий

Продовження таблиці 2.5

2	Бовгута А.	Завищена	самоповага переважає	Висока	Високий
3	Величко С.	Нормальна	самоповага переважає	Середня	вище середнього се
4	Калініченко С.	Нормальна	самоповага переважає	нижче середньої	Середній
5	Концур Д.	Висока	самоповага переважає	вище середньої	Високий
6	Концур Н.	Висока	самоповага переважає	Висока	Високий
7	Крахмальов О.	Висока	самоповага переважає	Середня	вище середнього се
8	Литвинов К.	Висока	самоповага переважає	вище середньої	Високий
9	Лузанова М.	Нормальна	самоповага переважає	нижче середньої	вище середнього се
10	Погоріла П.	Завищена	самоповага переважає	вище середньої	Високий
11	Потайчук А.	Завищена	самоповага переважає	Висока	Високий
12	Фісюк Д.	Нормальна	самоповага переважає	Висока	Високий
13	Хорошевський В.	Висока	самоповага переважає	Середня	Вище Середнього се
14	Шаповал М.	Завищена	самоповага переважає	вище середньої	Високий

Зіставлення результатів діагностичного дослідження кожного компонента, який стосується рівня розвитку Я-концепції дітей молодшого шкільного віку по всім методикам, показало що більшість учнів, а саме 9 дітей мають високий рівень розвитку Я-концепції (це складає 64% від усіх учнів у класі), 4 учні – рівень вище середнього (29%), і лише 1 учень – середній рівень (7%).

Таким чином у нас утворилось 3 групи дітей з різним рівнем сформованості Я-концепції. Перша група складає 64% учнів, які мають високий рівень розвитку Я-концепції, це вказує на те що діти задоволені собою та своєю діяльністю, бачать свої позитивні якості, готові до подолання труднощів.

Друга група складає 29% учнів, вони мають рівень розвитку Я-концепції вище середнього, це означає, що ці діти при бажанні та докладених зусиль можуть досягати поставлених цілей, вони бачать в собі позитивні якості, та готові до труднощів.

Третя група, складається всього лише з одного учня (що складає 7%), дитина має середній рівень розвитку Я-концепції, це вказує на те, що у хлопчик цілком задоволений собою, але іноді невдачі засмучують його, він не завжди покладається на власні зусилля, тому не завжди може бути готовим до труднощів.

Отже, було виявлено, що більшість дітей з класу має досить високий рівень розвитку Я-концепції, це вказує на те, що діти мають позитивне ставлення до себе. В цілому діти виконували завдання досить уважно та зосереджено, не дуже довго роздумували над кожним питанням (за винятком деяких, у дітей виникали уточнювальні запитання).

Гіпотеза нашого дослідження, як зазначалося вище полягала, у тому, що успішність в навчанні є детермінуючим чинником формування позитивної Я-концепції дітей молодшого шкільного віку. Провівши кореляційний аналіз ми зіставили ці показники, які представлені у таблиці нижче.

Таблиця 2.6

Кореляційний аналіз показників

№	Прізвище та ім'я учнів	Успіш. в навч.	Формув. позитив. Я-концепції	Ранг x	Ранг y	Різниця рангів	D
		X	Y	R _x	R _y	d=R _x -R _y	
1	Беліменко В.	9	11	8	1	7	49
2	Бовгута А.	10	11	11	2	9	81
3	Величко С.	6	9	4	10	-6	36
4	Калініченко С.	11	6	12	14	-2	4
5	Концур Д.	9	11	9	3	6	36
6	Концур Н.	3	11	1	4	-3	9
7	Крахмальов О.	9	9	10	11	-1	1
8	Литвинов К.	6	11	5	5	0	0
9	Лузанова М.	6	9	6	12	-6	36
10	Погоріла П.	3	11	2	6	-4	16
11	Потайчук А.	6	11	7	7	0	0
12	Фисюк Д.	11	11	13	8	5	25
13	Хорошевський В.	11	9	14	13	1	1
14	Шаповал М.	3	11	3	9	-6	36

Розрахувавши дані за формулою, ми виявили що кореляція між показниками становить $-0,28$. Це вказує на слабку кореляцію, а отже і слабкий зв'язок між чинниками.

ВИСНОВКИ

В ході дослідження за темою « Психологічні чинники становлення Я-концепція дітей молодшого шкільного віку» були поставлені наступні завдання:

1. Проаналізувати проблему формування Я-концепції в психолого-педагогічній літературі.
2. Визначити основні показники діагностики Я-концепції молодших школярів і підібрати діагностичні методики.
3. Провести діагностику за обраними напрямками сформованості Я-концепції молодших школярів, представити аналіз результатів дослідження.

Для вирішення першого і другого завдань була вивчена і проаналізована психолого-педагогічна література як вітчизняних, так і зарубіжних авторів.

Проаналізувавши наукові джерела, було виявлено, що Я-концепція – це відносно стійка, більш- менш усвідомлена та неповторна система уявлень індивіда про самого себе, на основі якої він будує систему взаємодії з іншими людьми і відношення до себе. Я-концепція – це перш за все передумова і наслідок соціальної дії, вона визначається соціальним досвідом індивіда.

На основі аналізу психологічної літератури, ми прийшли до висновку, що на думку багатьох вчених, саме молодший шкільний вік є одним з самих ранніх та відповідальних періодів у плані розвитку та становлення Я-концепції, так як для молодшого школяра є характерною тенденція до розвитку та розширення сфери «Я». Процес пізнання дитиною образу «Я» досить складний і тривалий. Пізнаючи навколишній світ, дитина робить перші кроки в пізнанні самої себе, а отже, і в розвитку самосвідомості.

У сучасних дослідженнях з психології вивчається, в більшій мірі, екзистенційне «Я», зміст якого розкривається як: 1) відчуття себе суб'єктом

діяльності, джерелом активності або пасивним об'єктом впливу; 2) спосіб переживання людиною своєї особистості; 3) переживання себе суб'єктом власного життя; 4) об'єктом зовнішніх впливів.

Таким чином, вступ до школи формує потребу у пізнанні і визнанні, до розвитку почуття особистості. Дитина починає займати певне місце в структурі соціальних відносин. Засвоєння норм поведінки, дозволяє дитині сформувати свої власні вимоги по відношенню до самої себе.

Під час вивчення наукової літератури з обраної теми, було виділено такі показники Я-концепції – самооцінка, самоповага, самоефективність.

Вивчення самооцінки особистості молодшого школяра має дуже важливе значення. Вивчення показника самоефективності та самоповаги мають також вагомий вплив, адже вони сприяють позитивному формуванню та становленню Я-концепції. Самоефективність за визначенням багатьох науковців на пряму залежить від рівня самооцінки, і вона полягає у вірі у власні сили та можливості.

Виявивши основні показники Я-концепції ми підібрали діагностичні методики, для проведення дослідження, та зробили припущення, що успішність в навчанні є детермінуючим чинником формування Я-концепції. У дослідженні взяли участь 14 учнів 3-го класу. Методики були направлені на виявлення рівня прояву кожного компоненту, а саме: «Шкала самоповаги» Розенберга на виявлення компонента самоповаги, «Шкала виявлення ступені самоефективності» на виявлення компонента самоефективності, «Сходінки» на виявлення компонента самооцінки.

За результатами дослідження ми виявили, що більшість учнів класу має високий рівень розвитку Я-концепції, а саме 64% класу, це вказує на те, що діти цілком задоволені собою та своєю діяльністю та бачать свої позитивні якості.

Таким чином у нас утворилось 3 групи дітей з різним рівнем сформованості Я-концепції. Перша група складає 64% учнів, які мають високий рівень розвитку Я-концепції, це вказує на те що діти задоволені собою та своєю діяльністю, бачать свої позитивні якості, готові до подолання труднощів.

Друга група складає 29% учнів, вони мають рівень розвитку Я-концепції вище середнього, це означає, що ці діти при бажанні та докладених зусиль можуть досягати поставлених цілей, вони бачать в собі позитивні якості, та готові до труднощів.

Третя група, складається всього лише з одного учня (що складає 7%), дитина має середній рівень розвитку Я-концепції, це вказує на те, що у хлопчик цілком задоволений собою, але іноді невдачі засмучують його, він не завжди покладається на власні зусилля, тому не завжди може бути готовим до труднощів.

Але отримані нами дані дещо не збігаються з успішністю дітей у навчанні, адже в класі лише 4 учні мають високий навчальний рівень.

Мета і завдання роботи досягнуті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ануфрієва Н.М., Зелінська Т.М., Єрмакова Н.О. Соціальна психологія: Навч. метод. посібник. Київ: Каравела, 2019. 216с
2. Архіреєва Т.В. Розвиток критичного самопізнання у молодших школярів *Журнал «Початкова школа»*. 2021. № 7. С. 25-29
3. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях. Навчальний посібник. Київ: Держкомстат 2018. 187 с.
4. Белобриккіна О.А. Вплив соціального оточення на розвиток самооцінки, журнал *«Питання психології»* № 4 2021.
5. Березюк Р. Емоційний інтелект як детермінанта внутрішньої свободи особистості Психологічні студії Львівського ун-ту. 2017. №8 С. 20 - 23.
6. Бессонова Т. Застосування методів практичної психокорекції у системі психологічно-педагогічного захисту соціально-занедбаних дітей і підлітків *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2020. № 6. С.310-316.
7. Битянова М.Р. Практикум з психологічних ігор з дітьми та підлітками Київ. 2019. 303 с.
8. Богомолів В. Тестування дітей. Серія «Психологічний практикум». Київ 2020. 352 с.
9. Божович Л.І. Вивчення мотивації поведінки дітей та підлітків Київ 2018. 352 с. 8
10. Бурлачук Л.Ф. Словник-довідник з психодіагностики Херсон: Азбука 2020. 528 с.
11. Бухарова І. С. Загальна психологія: учбовий посібник для студентів педагогічних вузів. Київ. 2020
12. Варій М.Й. Загальна психологія: Навч. посібник / Для студ. психол. і педагог. спеціальностей. Львів: Край, 2015

13. Вачков І. В. Основи технології групового тренінгу. Психотехніки Київ: Міленіум, 2019. 176 с.
14. Видра О.Г. Вікова та педагогічна психологія : Навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури 2011.112 с
15. Волчегорська Є.Ю. Динаміка самооцінки якості життя молодших школярів. *Психологопедагогічні проблеми особистості і соціальної взаємодії: матеріали IV Міжнародної наук.- практ. конф.* Прага: 2019 С. 77-79.
16. Воробейчик Я. Н. Самовчитель з психотерапевтичної допомоги Одеса : Поліграф 2018. 224 с.
17. Головін С. Ю. Словник практичного психолога Київ, 2018. 301 с.
18. Гуцало Е. Від теорії - до практики: Навчально-методичний посібник. Кіровоград: Авангард, 2012. 167с
19. Заброцький М.М. Основи вікової психології. Тернопіль: Богдан, 2020 С. 34-70.
20. Загальна психологія: Навч. посібн. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. Київ: А.Г.Н. 2020.
21. Іващенко А. В. Я-концепція особистості у вітчизняній психології Київ. 2020 153 с.
22. Істратова О. М. Довідник психолога початкової школи Харків. 2020. 448 с.
23. Йоуменс Т. Практикум з психосинтезу. Дванадцять класичних вправ Психосинтез. 2019. URL: <http://psylib.org.ua/books/psyntez/psy03/index.htm>
24. Кизименко Л. Д., Романець З. О., Ткаченко В. М. Термінологічний словник з дисциплін психолого-педагогічного циклу. Режим доступу: <http://lp.edu.ua/Institute/IGS/IPP/Library/001/001.html>
25. Кириленко Т. З. Психологія: Емоційна сфера особистості Київ: Либідь 2017. 256 с.

26. Киршбаум Е. І. Психічний стан Кіровоград : Антураж-а, 2020. 216 с.
27. Коломієць Л. І. Практикум із діагностики здібностей особистості: Навчально-методичний посібник. - 3-є вид., доп. / Л. І. Коломієць, Г. Б. Шульга. Вінниця, 2021. 176 с.
28. Корольов Д. К. Шляхи визначення взаємозв'язку когнітивних та особистісних чинників обдарованості. *Наукові записки інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. Київ 2016. Вип. 28. 450 с.
29. Корольчук М.С. Психодіагностика: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Ніка-Центр 2020. 400 с
30. Кулагіна І. Ю. Вікова психологія (Розвиток дитини від народження до сімнадцятиліття) Київ: Магістр 2017. 176 с.
31. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія(курс лекцій). 2-ге вид.:Навч.посіб. Київ: Центра учбової літератури 2020. 128 с.
32. Лебединський В.В. Емоційні порушення в дитячому віці та їх корекція Київ: Педагогічна думка 2020. 197 с.
33. Леві М. Фрірайтинг. Сучасна техніка пошуку креативних рішень. Київ. 2021. 224 с.
34. Ляховець Л. О. Соціальний інтелект: поняття, функції, структура *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка*. 2018. № 114 (Т. 1.) – С. 128-134.
35. М'ясоїд П. А. Загальна психологія: Навч. посібн. 3-є вид., випр. Київ: Вища шк. 2018
36. Мардер Л.Д. Кольоровий світ: групова арт-терапевтична робота з дітьми дошкільного і молодшого шкільного віку. Київ. 2017. 143 с.
37. Маслова, Н.А. 3 практики розвитку «Я-концепції» у молодших школярів *Журнал «Початкова школа»*. 2018. № 3. С. 27-30.
38. Орбан-Лембрик Л.Е. Навчальний посібник. Соціальна психологія. Київ «Академвидав» 2015. 448 с

39. Островський Е.В. Психологія і педагогіка: Навчальний посібник Харків, 2018. 384 с.
40. Павелків Р.В. Вікова психологія: підруч для студ. вищ. навч. закл. Київ: Кондор. 2011. 468 с.
41. Сергєєнкова О.П. Вікова психологія: навч. посіб. Київ: ТОВ «Центр учбової літератури». 2012. 384 с.
42. Халперн Д. Психологія критичного мислення. Одеса 2020. 470 с.
43. Хухлаєва О. Практичні матеріали для роботи з дітьми 3-9 років. Психологічні ігри, вправи, казки Одеса, 2018. 176 с.
44. Хьелл Л. А. Теорії особистості Одеса 2017. 420 с.
45. Черемошкіна Л.В. Як розвинути увагу і пам'ять дитини Одеса, 2019. - 270 с.
46. Шокін С.М. *Збірник арт-терапевтичних вправ, спрямованих на соціально-психологічну адаптацію в школі.* Одеса 2017. 120 с.